

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

QORAQALPOQ TILI FANINI O'QITISHDA MA'RUZA DARSLARIDAN FOYDALANISH SHAKLLARI

Seytkasimov D. B.

Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Annotaciya:

Metodika tushunchasining mazmuni keng. Uning metodik termin sifatidagi mazmunini ochish, uning izohini ochib berish, o'quvchilarga yetkazish zarur vazifa hisoblanadi. Metodik nuqtai nazardan o'qitish maqsadiga yetish bo'yicha olib boriladigan o'qish harakatlarining izchilligini oshirish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri. Ushbu maqolada qoraqalpoq tilini o'qitishda ma'ruza darslarini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ma'ruza, tanqidiy o'ylash, metodika, bilish bosqichlari, o'quvchi va o'qituvchi fidoyiligi, strategiya? taktika.

Ma'ruza jarayonida talaba-filologlarning lingvometodik kompetensiyasini shakllantirish olib boriladigan o'qish jarayonidagi yetakchi fan «Qoraqalpoq tilini o'qitish metodikasi» hisoblanadi. So'nggi o'n yillikdagi kelajakdagi tilshunos-o'qituvchining kasbiy ta'limidagi qoraqalpoq tilini o'qitish metodikasi bo'yicha oliy o'quv yurti ma'ruza kursini optimallashtirish ilmiy muammosi ayniqsa dolzarb hisoblanadi. Bu avalambor lingvometodikani turdosh fanlar – filologiya, pedagogika, psixologiya va boshqa yangi ilmiy ma'lumotlar bilan mahsuldor to'ldirish bilan aloqador.

Professor N.A.Ippolitova metodist-olim M.T.Baranovning ma'ruza kursini ishlab chiqish tajribasiga tayanib ish olib borganini aytadi:

- ma'ruza mazmuni faqat ma'lumot berish emas, balki qiziqarli bo'lishi zarur;
- ma'ruza mazmuni optimal tuzilgan bo'lishi kerak;
- ma'ruza tuzilishi tinglovchilar tomonidan uning ma'nosini ochib berishning zaruriy komponenti sifatida tushinilishi kerak;
- ma'ruzadagi har bitta pozitsiya oldingisi asosida tuziladi va taklif etiladi va keyingisini tushinishga qaratilgan bo'ladi;
- ma'ruza kursidagi metodik tavsiyalar qisqa (kichik xajmli) semantik bloklar ko'rinishida, ularda oson takrorlanadigan va tushunarli kalit so'zlar bo'lishi zarur;

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

- aniq metodik kontseptsiyani amalga oshirishda qo'yiladigan barcha talablar asosli, dalillarga tayangan, ishonchli bo'lishi kerak;

- nima aytsangiz ham yodta tuting, faqat jonli so'z tinglovchilarni to'lqinlantiradi: ma'ruzachining vazifasi kelganlarni tinglashga majbur qilish emas, balki ularni buni qilish zarurligiga ishontirish [1].

Muammoli ma'ruzalar «leksiya o'qitishning dialog shakli»ni nazarda tutadi va uning predmeti «ma'ruzachi tomonidan kiritilgan material va mavzuning asosiy mazmunini aks ettiruvchi kognitiv vazifalar tizimi» [2].

Qoraqalpoq tilini o'qitish metodikasi va lingvometodik kompetensiyani shakllantirish texnologiyasi amalga oshiriladigan lingvistik tsiklning fanlari bo'yicha muammoli ma'ruzalarni tuzish usullarini ko'rib chiqamiz.

Ma'ruza mazmunini tanlashda, eng avvalo, talaba-filologlarning shakllangan tushuncha doirasi ko'rsatiladi, bu vazifalar tizimi bilan konkretlashtiriladi. Shunday qilib, «Zamonaviy maktabda qoraqalpoq tili kursining maqsadi, mazmuni va tuzilishi» mavzusidagi metodologiya bo'yicha muammoli ma'ruza jarayonida quyidagi vazifalar hal qilinadi: 1) lingvometodik kompetensiyaning kognitiv komponenti – talaba-filologlar tomonidan «maqsad qo'yish», «pedagogikada maqsad», «qoraqalpoq tilini o'qitishda kompetensiyaga asoslangan yondoshuv», «maktab o'quvchilarining kommunikativ, lingvistik va madaniy kompetensiyasi, «tillik yakkalik»; ona tilidagi umumiy ta'limning majburiy minimal mazmuni, qoraqalpoq tilining maktab kursi uchun bilim va ko'nikmalarni tanlash tamoyillari haqida g'oyalarni shakllantirish; 2) lingvometodik kompetensiyaning tezkor-salohiyat komponenti: asosiy va o'rta maktablar uchun qoraqalpoq tilidagi o'quv dasturlari va darsliklarni lingvometodik talqin etish qobiliyatini shakllantirish; 3) lingvometodik kompetensiyaning aksiologik tarkibiy bo'limi: talaba-filologlarning ona tiliga qadriyatli yondoshuvini shakllantirish, zamonaviy pedagogik salohiyatning maqsad va mazmuniga yarasha pedagogik salohiyatni amalga oshirishga tayyorgarlik sifatida qadriyat yondoshuvini shakllantirish.

Muammoli ma'ruzaning maqsadiga erishish kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan matnlarni, shu jumladan, ma'ruza davomida o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan savollar va topshiriqlar tizimini tushinish jarayonida erishiladi.

Ma'ruza boshinda talaba-filologlarning diqqatini o'rganilayotgan mavzu muammolariga qaratish uchun savollar tuziladi, masalan: Maqsad nima ekanini qanday tushunasiz? Nima uchun ta'lim jarayonida maqsad qo'yish zarur? Qoraqalpoq tilini o'rgatish nimani bildiradi? Bundan tashqari, o'qituvchi ma'ruza

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

darsining tarbiyaviy vazifasini amalga oshiradi: ma'ruzada talaba-filologlar qanday yangi narsalarni o'rganadi va qanday ko'nikmalarni egallaydi. Ma'ruzaning bu tarkibiy qismi talaba-filologlarni o'qish va bilish faoliyatini kuchaytirishga chorlaydi.

Muammoli ma'ruzalarda mavzuning konseptual apparatini talqin etish ayniqsa dolzarb ahamiyatga ega. Bu talqin turli ilm-fan yo'nalishlari, falsafa, pedagogika, psixologiya, lingvistika, qoraqalpoq tilini o'qitish metodikasi va boshqa tegishli axborot manbalari orqali amalga oshiriladi. Bitta terminning turli aniqlamalarini talqin qishi natijasida talaba-filologlar o'z fikrini rivojlantiradi. Shu bilan birga, talabalarning umumiy kognitiv qobiliyatlarini shakllantirish muammosi yechilmoqda. Kelajakdagi pedagogik salohiyat uchun aniq bitta kontekst tuzish, o'qituvchi tomonidan atamalarni talqin qilish jarayonida qo'llaniladigan usullarni tushinishga yo'naltirish muhim: bu yerda talabalarga qandaydir terminning lingvometodik talqini bo'yicha topshiriq berish taklif etiladi. Shunday qilib, «tillik yakkalik» tushunchasi zamonaviy lingvometodikaning asosiy tushunchalaridan biri. O'rganilayotgan mavzu doirasida bu tushincha tilshunos olim Yu.N.Karaulov (2004) tomonidan kasbiy pretsedent matnlarni talqin qilish jarayonida ko'rib chiqiladi. Zamonaviy maktab dasturlarida qoraqalpoq tilini o'qitishning maqsad va vazifalari prizmasi orqali tushintiriladigan bu konsepsiyaning mazmunini talqin etib, talaba-filologning til shaxsining uzviy mulki – tilga bo'lgan muhabbat haqida fikr bildiradi: «Bu amor linguae tuyg'usi, - deb yozadi Yu.N.Karaulov, - ona tilida so'zlovchi shaxsning qalbida ildiz otadi va ongsiz qolishi mumkin» [3]. Talaba-filologlar tomonidan «til shaxsi» tushunchasining ma'nosini teranroq tushinish, shuningdek, o'z ona tiliga qadriyatni shakllantirish uchun vazifa qanday hollarda, nimaning ta'sirida ekanligini tushuntirishdan iborat.

Ma'ruza mavzusining konseptual apparatini tizimli talqin etish o'qituvchi tomonidan ma'ruzaning asosiy mazmunini taklif qilish jarayonida uni samarali tushinish uchun zarur shart-sharoitlarni keltirib chiqaradi. Muammoli ma'ruzaning dolzarb mazmuni pedagogik holatni hosil qiladigan shaklda ishlangan. Biz metodika bo'yicha tasvirlangan ma'ruza mavzusi doirasida pedagogik holat qoraqalpoq tilidagi zamonaviy dasturlar va darsliklarda ta'lim mazmunini tanlashda bor munosabatlarni lingvometodik talqin etish zarurati sifatida qo'yiladi. Buning uchun mavzu bo'yicha tegishli ma'lumotlar taklif etiladi, talaba-filologlarning vazifasi bo'lsa qoraqalpoq tilidagi bor dasturlar mualliflarning maqsadni belgilash va mazmunni tanlash masalasi bo'yicha pozitsiyalarini qiyoslash hisoblanadi. Ma'ruzaning bu bosqichida

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

ta'lim muhitini moslashtirishga maktab amaliyotidan illyustratsiyalar, masalan, turli darsliklardan foydalangan holda qoraqalpoq tili darslaridan parchalar, turli dasturdagi ish haqida filolog-o'qituvchilarning interv'yu -izohlari va boshqa yordam beradi. Turli mualliflar jamoasi tomonidan qoraqalpoq tilidagi dasturlar va darsliklarni ishlab chiqishga daxldor o'xshashlik va tafovutlarni jamoaviy talqin etish natijasida talaba-filologlar nazariy muammoga yangi qarashni ishlab chiqmoqda. Filolog-o'qituvchining pedagogik faoliyatining ilmiy-metodik muammolarini hal etishga tayyorligi bo'lajak filolog-o'qituvchining lingvometodik kompetensiyasini shakllantirish ko'rsatkichlaridan biri.

Qoraqalpoq tilini o'qitish metodikasi bo'yicha muammoli ma'ruzalar mazmunida professional ahamiyatga ega matnlarni lingvometodik talqin etishning turli darajalari tizimli kirgiziladi; shu bilan birga, filolog-o'qituvchining kelajakdagi kasbiy faoliyati konteksti ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, tilshunoslik fanlaridan muammoli ma'ruza kurslariga matnni lingvometodik talqin etish ham joriy qilinmoqda. Ushbu taktika lingvistik tsikl fanlarini o'rganish jarayonida lingvometodik kompetensiyani shakllantirishga asos bo'ladi. Masalan, sintaksis bo'yicha muammoli ma'ruzalarda talaba-filologlar oliy o'quv yurti va maktab darsliklaridagi «sintaksis», «so'z birikmasi», «gap», «matn» kabi kursning asosiy tushunchalarini aniqlashda turli yondoshuvlarni qiyoslaydi va ularni shakllantirishga harakat qiladi. Talabalarga maktabda sintaksisni o'rganishning XX asr boshidagi va XXI asrdagi sifatlovchi matnlarning pedagogik muammosiga bag'ishlangan matnlarni lingvometodik talqin etish taklif etiladi. Talqinni boshlab, talabalar hozirgi sintaksisda turli tushunchalar borligini biladi, matnlar bilan ishlash jarayonida talaba-filologlar maktabda sintaksisni o'rganish muammolari va tilshunoslik tushunchalarini o'zlashtirishning qiyinligi, o'qituvchining metodik tayyorgarligining kamchiliklari bilan aloqadorligi haqida muhim xulosaga keladi. Shunday qilib, tilshunoslik tamoyillarini o'rganish jarayonida matnni lingvometodik talqin qilish fanlararo integratsiya va kasbiy yo'nalish tamoyillarini amalga oshirishga imkoniyat beradi.

Bo'lajak filolog-o'qituvchilarning qoraqalpoq tilini o'qitish metodikasi va lingvistik tsikl distsiplinasini bo'yicha muammoli ma'ruzalarida lingvometodik kompetensiyasini shakllantirish, shu jumladan, o'qitish jarayoni sub'ektlari tomonidan madaniy pedagogik muhitni yaratish orqali amalga oshiriladi.

Talaba-filologning kasbiy tayyorgarligida «Aks ettirish» taktikasi bir-biri bilan aloqador bo'lgan bir nechta bosqichlar jarayonida amalga oshiriladi. «Aks

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

ettirish»ning birinchi bosqichining maqsadi sinfda talqin qilish uchun material tanlashni o'rgatish, buning asosida maktab o'quvchilarining qadriyat yo'nalishlarini, shuning ichida o'z ona tilida qadriyat yondoshuvlarini natijali shakllantirish mumkin bo'ladi. Bu bosqichda o'qituvchining o'zi bu mavzularni ochib beradigan matnlari lingvometodik talqin uchun mavzular va vazifalar tizimini taklif etadi. Demak, taqvim prinsipiga rioya etgan holda o'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda davlat va diniy bayramlar, jahon va milliy madaniyatning tarixidagi muhim sanalar haqida fikr yuritadi.

Suhbat mavzusi har xil yo'llar bilan yuzaga keladi. Masalan, mart oyining oxirgi o'n kunligidagi dars quyidagicha boshlanishi mumkin: «Agar oylarning barcha nomlari alifbo tartibida bo'lsa, mart oyi qanday nomlanar edi? Bu savolga 10 sekund ichida javob bera olasizmi? Keyin biz asosiy so'zlar bo'yicha suhbat nima haqida bo'lishini chamalashga harakat qilamiz: mart, sentyabr, quyosh, bahor, kuz. Shunday qilib, biz mavzuni tuzamiz: «21 mart – bahorgi kun tenglashgan kun». Shunday qilib, talabalar bu masaladan qay darajada xabardor ekanligini bilib olamiz. Shu bilan birga, biz filolog-o'qituvchi nima uchun bu haqida umumiy bilish kerakligi haqida o'ylarmiz va kerakli ma'lumotlarning taxminiy doirasini belgilaymiz. Bu yerda atlaslar, qomuslar, hatto globusni, ya'ni birinchidan, o'quvchilarga o'zlarining bo'shliqlarini to'ldirishga imkon beradigan, ikkinchidan, ularga aniqlik bilan ishlash mumkin bo'lgan variantini ko'rsatadigan hamma narsalarni berish maqsadga muvofiq. Keyin, biz qoraqalpoq tili maktab kursining turli bo'limlari bilan bog'liq savollar va topshiriqlarni shakllantiramiz, shu bilan birga «Aks ettirish» mavzusiga mos keladigan o'qish ma'lumotlarining imkoniyatlarini aniqlash uchun qoraqalpoq tili darsliklaridan materiallarni foydalanamiz. Bahorgi kun tenglashishi mavzusidagi suhbatni yakunlab, talabalar «tabiat – inson» muammosi, bugungi maktab o'quvchilari insonning tabiatga aloqasi haqida qayg'urishi, bu mavzuning mumkin bo'lgan axloqiy tomonlari haqida o'ylaydi. Yakunlab aytganda, maktabda qoraqalpoq tili darsida u qo'llagan metod va usullardan qaysi biri qo'llanilishi mumkinligini aniqlash uchun o'qituvchining texnikasi talqin qilinadi.

«Aks ettirishlar» mavzusidagi o'z ko'rinishini topgan g'oyalarning timsoli faqat qoraqalpoq tili darsining hamma bosqichlari o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish bo'ladi: oliy maktab pedagogikasi nuqtai nazaridan, bu tamoyilni amalga oshirish haqida aytish zarur. Fanlararo integratsiya – lingvistik tsiklning o'rganilayotgan fanlari bo'limlari bilan qoraqalpoq tilini o'qitish metodikasi bo'limlari o'rtasidagi aloqalar.

Proceedings of International Educators Conference

Hosted online from Rome, Italy.

Date: 25th January, 2023

ISSN: 2835-396X

Website: econferenceseries.com

Bu aloqa talabalar e'tiborini qoraqalpoq tilini maktab o'quvchilariga o'qitish jarayonida pedagogik fikrlashish muammosiga qaratadi.

«Aks ettirishlar» taktikasini amalga oshirishning ikkinchi bosqichida talaba-filologlar o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan mavzu bo'yicha mustaqil holda savol va topshiriqlar tuzish ko'nikmasini rivojlantiradi. Oldingi darslarda «Aks ettirishlar» qanday o'tkazilganiga o'xshab, o'quvchilar qoraqalpoq tilidagi maktab darsliklaridan foydalangan holda o'zlarlarining versiyalarini ishlab chiqadi. Dastlabki tayyorgarlik da mumkin: bu holatda talabalar qo'shimcha material tayyorlashi uchun taxminiy mavzu oldindan e'lon qilinadi.

Uchunchi bosqichda talabalar mustaqil shaklda o'quvchiga yo'naltirilgan «Aks ettirish» mavzuisini tanlaydi va uning lingvometodik talqinini amalga oshiradi. Bo'lajak filologlar tomonidan ishlab chiqilgan «Aks ettirish»larni jamoaviy talqin qilish jarayonida o'quvchilar hamma narsani oldindan ko'rishning iloji yo'qligiga ishonch hosil qiladi, sababi, qoida shaklida, talabalar bilan suhbat o'qituvchilarni oldindan rejalashtirilmagan savollarga olib keladi. Bu bosqichda o'qituvchi lingvodidakt olim A.A.Murashov tomonidan shakllantirilgan pedagogik ritorikaning muhim tarkibiy bo'laklarini ochib berishi maqsadga muvofiq: «Darsning kommunikativ tuzilishi modellarining mavjudligi (shuning ichida, dialogda qiyin hollardan shiqa olish imkonini beradiganlar; tashkil topgan va stixiyaviy fikrlashishda (ixtirochilik) o'qituvchining ijodiy og'zaki va fikrlash faoliyatining imkoniyati» [4]. Psixologiya va pedagogika, tilshunoslik va lingvometodikaning fundamental bilimlariga, filolog-o'qituvchining umumiy bilimiga asoslangan improvizatsiya unga qoraqalpoq tili darsidagi pedagogik holatlarni talabalar bilan norasmiy muloqot jarayonida samarali yechish imkonini beradi. O'qituvchining o'z vaqtida muloqotda to'g'ri burilish topishga tayyorligi o'quvchilarga o'qituvchida hayotga intiluvchi, maktab o'quvchilaridagi shaxsiyatni ko'radigan shaxsni ko'rishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Ипполитова Н.А. Вспоминая профессора М.Т.Баранова // Михаил Трофимович Баранов – учёный и человек; - М.: Прометей, 2005. - С.31.
2. Морева Н.А. Технологии профессионального образования: учеб, пособие для студ. высш. учеб, заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2007. - С.130.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. - М.: Едиториал УРСС, 2004. - С.259.
4. Мурашов А.А. Педагогическая риторика. - М.: Педагогическое общество России, 2001. - С.96.

